

Vogelbalans 2012

thema boerenland

Vogelbalans 2012 conclusies:

Boerenlandvogels zagen sinds 1960 75% van hun broedpopulatie verdwijnen. Tot de slachtoffers behoren niet alleen de bekende weide- en akkervogels, maar ook soorten van het kleinschalige cultuurlandschap zoals we dat vooral in Oost- en Zuid-Nederland kennen. De grootste verliezer is de [veldleeuwerik](#) die sinds 1960 met 96% afnam. De melodieuze zang van deze voorheen alledaagse vogel is inmiddels op veel plaatsen verstomd. Over alle soorten samen becijferen we het verlies op 3,3 tot 5,7 miljoen broedparen. Geen enkele andere soortgroep kent in Nederland een dergelijke terugval. De belangrijkste oorzaak van deze verarming in biodiversiteit is een op maximale productie gerichte Europese landbouwpolitiek. Door ruilverkavelingen, schaalvergroting, ontwatering, vroeger en vaker maaien, gebruik van bestrijdingsmiddelen en verandering van het teeltplan zijn de leefomstandigheden van veel boerenlandvogels verslechterd.

Tegenover de teloorgang van veel broedvogels van het boerenland staat een sterke toename van een soortgroep die dit landschap vooral als voedselbron benut. [Ganzen](#) profiteerden, omdat ze planteneters zijn, als geen ander van de grootschaligheid en het energierijke voedselaanbod dat de moderne landbouw ze tegenwoordig het hele jaar biedt. In de afgelopen decennia ruilden bovendien veel soorten natuurlijk

>> Foto's: veldleeuwerik (Hans Gebuis), kolganzen (Peter Eekelder & porseleinhoen (Harvey van Diek)

voedselbronnen in voor hoog-productieve graslanden en akkerbouwgewassen. Tegenwoordig verblijven er in Nederland in december-januari ongeveer twee miljoen ganzen. Voor het grootste deel (85%) gaat het om vogels die broeden in de arctische toendra, maar in toenemende mate mengen zich ook eigen broedvogels onder de overwintelaars.

Agrarisch natuurbeheer is niet meer weg te denken uit Nederland. Op veel plaatsen worden weidevogels door boeren en vrijwilligers beschermd en worden akkerlanden aangelegd om de leefomstandigheden voor vogels te verbeteren. Sommige van deze maatregelen zijn op lokale schaal heel succesvol. Tegelijk lijkt de schaal en uitvoering onvoldoende om het tij te keren. Voor veel soorten gaat de achteruitgang dan ook onverminderd door. Zo namen soorten als [patrijs](#), [grutto](#), [kievit](#), [scholekster](#), [steenuil](#), [zomertortel](#), [veldleeuwerik](#) en [ringmus](#) de laatste vijf jaar behoorlijk af. Verschillende studies demonstreren hoe belangrijk het is om maatregelen te concentreren in gebieden waar herstel van de populatie nog kansrijk is. In deze Vogelbalans worden voorbeelden getoond van een netwerk van gebieden voor boerenlandvogels. Ook ganzen worden in speciale gebieden opgevangen om problemen met gewasschade te voorkomen. Tellingen binnen en buiten de ingestelde foerageergebieden tonen aan hoe belangrijk de juiste invulling van het beleid is.

Tegenover de misère in het boerenland staan uitgesproken positieve trends bij veel broedende [moerasvogels](#). De stand van deze soortgroep verdubbelde in de afgelopen twintig jaar. Veel soorten profiteerden van het herstel van de waterkwaliteit in veel Nederlandse wateren en de uitbreiding van het areaal aan moerasgebieden. Enkele spectaculaire broedgevallen in 2012 lieten zien welke aantrekkingskracht nieuw ingerichte moerasgebieden hebben. Voorbeelden zijn De Onlanden in Noord-Drenthe met broedend [kleinst waterhoen](#) en [porseleinhoen](#) en de Kropswolderbuitenpolder in Groningen met broedende [witwangsterns](#).

Boerenland

>> *Graanakkers in Oldambt.*
Foto: Peter Eekelder

Inleiding

Deze Vogelbalans 2012 staat voor een belangrijk deel in het teken van vogels van het boerenland. De meeste vogelsoorten van deze soortgroep staan zoals bekend sterk onder druk, onder andere door afname van geschikt broedhabitat en voedselschaarste. BirdLife International en de European Bird Census Council (EBCC) becijferden onlangs dat sinds 1980 maar liefst 300 miljoen broedparen uit de Europese graslanden en akkers verdwenen. Geen enkele andere soortgroep moest in de afgelopen decennia dergelijke verliezen incasseren. Dat andere soortgroepen, zoals ganzen, juist profiteerden van de intensivering van de landbouw, maakt dit verlies aan biodiversiteit er niet minder om.

Nog steeds bepaalt de landbouw in grote delen van Europa het landschapsbeeld, zo ook in Nederland waar het ruim tweederde van de oppervlakte beslaat. Veel soorten komen juist hier in grote aantallen voor, soms als laatste refugium omdat natuurlijke habitats werden ontgonnen of onaantrekkelijk raakten. Vooral bij de broedvogels gaat het deels om in internationaal opzicht belangrijke aantallen. Met name weidevogels staan daarom sterk in de belangstelling van natuurbeschermers en beleidsmakers. Meer recent is er ook een toenemende aandacht voor problemen van akkervogels. Op veel plaatsen in Nederland vindt tegenwoordig een vorm van bescherming van boerenlandvogels plaats, of het nu gaat om directe nestbescherming, het creëren van kuikenland voor jonge weidevogels of om het aanleggen van akkerranden en wintervoedselveldjes voor akkervogels. Agrarisch natuurbeheer is niet meer weg te denken uit

het Nederlandse boerenland. Of de schaal en uitvoering van deze initiatieven het tij zal keren, is een open vraag. Er zijn veel aanwijzingen dat de verschillende vormen van agrarisch natuurbeheer niet altijd het gewenste resultaat opleveren. Verschillende boerenlandvogels laten, ondanks de vele maatregelen, een blijvende afname zien. De toekomst zal bovendien in sterkere mate worden bepaald door de Europese landbouwpolitiek, het GLB, dat in 2014 wordt herzien en richtinggevend zal zijn in het toekomstige beleid voor agrarisch natuurbeheer.

Met het oog op deze ontwikkelingen willen we in deze Vogelbalans een bloemlezing geven van de situatie van vogels in het boerenland. Niet alleen laten we trends in aantallen en verspreiding zien, ook passeren resultaten uit onderzoek aan weide- en akkervogels de revue. Om het thema boerenlandvogels ruime aandacht te geven, is deze Vogelbalans wat anders van opzet dan in voorgaande jaren. De eerste helft wordt geheel in beslag genomen door verschillende thema's die de problematiek van akker- en weidevogels belichten. Het tweede deel bevat het gebruikelijke overzicht van de stand van de Nederlandse vogels als geheel.

>> Eens in de top vijf van meest algemene Nederlandse broedvogels, maar inmiddels schaars: van de **veldleeuwerik** verdwenen in Nederland in een halve eeuw tijds 750.000 tot 1,1 miljoen broedparen.
Foto: Ran Schols.

Onze nationale weidevogel, de **grutto**, blijft het slecht doen. De stand in 2011 bedroeg maar de helft van die in 1990. Ondanks een groot aantal speciaal voor grutto's genomen maatregelen blijft herstel tot dusverre uit.
Foto: Peter Eekelder.

>> Het regionale orgaan van de Vereniging Avifauna Groningen is er naar vernoemd, maar als akkervogel is de **grauwe gors** in Groningen, en ook elders in het land, vrijwel uitgestorven. Een opsteker was de vestiging van acht broedparen in Oost-Groningen in 2011, in een gebied waar gedurende het hele jaar veel aan akkerrandbeheer wordt gedaan. In 2012 werd er echter maar één zingend mannetje vastgesteld. Wel werden tien zingende mannetjes in het rivierengebied aangetroffen, waarvan vier langere tijd aanwezig bleven terwijl één zeker broedgeval plaatsvond. Ook over de grens in Nordrhein-Westfalen (Duitsland) werden in de uiterwaarden van de Rijn voor het eerst sinds lange tijd zekere broedgevallen vastgesteld. Het doek is dus nog niet helemaal gevallen, maar of de soort het op termijn redt is de vraag. Grotere populaties bevinden zich nog in het zuiden van Nordrhein-Westfalen en in België.
Foto: Michel Geven.

>> Ook de eens zo algemene **patrijs** is tegenwoordig in grote delen van Nederland zeldzaam. Sinds 1960 verdwenen er naar schatting 90.000-140.000 broedparen. Deze afname kwam al tot uiting in de tweede broedvogelatlas van 1998-2000. De soort werd toen in 31% minder blokken aangetroffen ten opzichte van 1973-77. Voor de komende atlas verwachten we een verdere areaalinkrimping. In 2013 wordt extra aandacht aan de patrijs besteed in 'Het Jaar van de Patrijs'. Foto: Peter Eekelder.

>> Bij boerenland denken we vaak aan open land-schappen met grasland en akkers. Grote delen van met name Oost- en Zuid-Nederland bestaan van oudsher echter uit kleinschalig cultuurlandschap met een eigen vogelbevolking. Ook daar nam de stand van veel boerenlandvogels sterk af. Voor de **ringmus** wordt het verlies sinds 1960 becijferd op 700.000-940.000 broedparen. Foto Michel Geven.

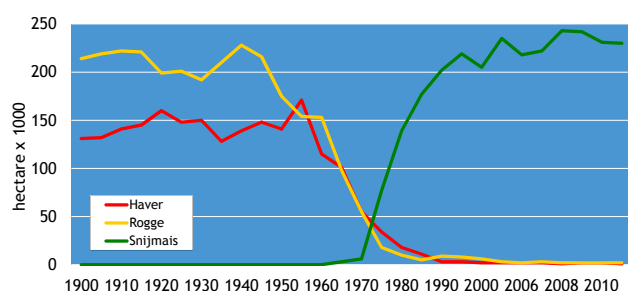
Intensivering van de landbouw bepaalt huidige landschapsbeeld

Nederland behoort, gemeten naar zijn geringe landoppervlak, tot de wereldtop als het gaat om agrarische productiviteit en laat in dit opzicht alle andere landen binnen de EU achter zich. Keerzijde van de intensieve landbouw is dat het diepe sporen in het Nederlandse landschap heeft achtergelaten. Juist omdat de landbouwsector in feite de grootste beheerder van het Nederlandse landschap is – nog steeds is bijna 70% van Nederland boerenland – bepalen de gevolgen van ontwatering, ruilverkaveling, schaalvergroting en veranderingen in het teeltplan in hoge mate het huidige landschapsbeeld. Zo wordt bijvoorbeeld een fietstocht in Oost-Nederland in de zomer tegenwoor-

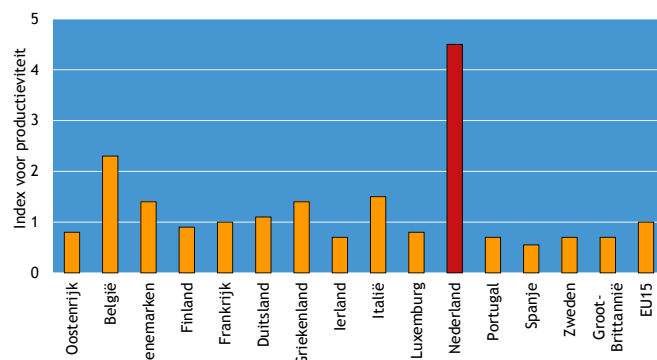
>> *Maisvelden domineren het landschap in Oost- en Zuid-Nederland.*

Foto: Nico van Kappel – Buiten-Beeld

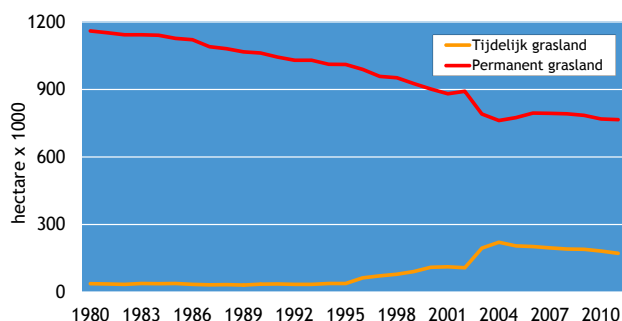
dig op veel plaatsen gedomineerd door een monocultuur van maisvelden. Permanente graslanden worden schaarser, en wijken steeds vaker voor maïs of andere tijdelijke teelten. Minder zichtbaar, maar daarom niet minder belangrijk, is verder de belasting door gewasbestrijdingsmiddelen. Deze laten op de lange termijn weliswaar een duidelijke afname zien, maar het gebruik van moderne en effectieve insecticiden met neonicotinoïden is omstreden.

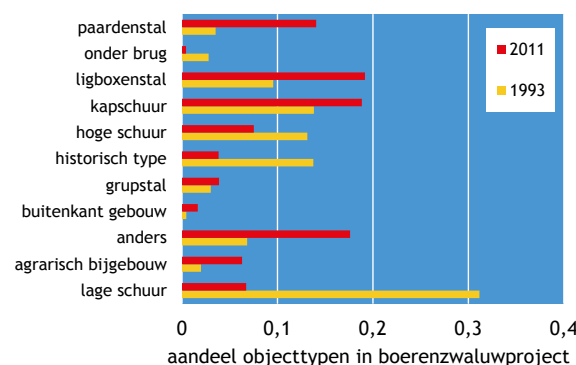
>> *In grote delen van vooral Oost- en Zuid-Nederland domineert maïs het teeltplan en behoort afwisseling met granen als rogge en haver tot het verleden. Als gevolg van het intensieve grondgebruik nam ook de diversiteit aan akkerflora sterk af. De vervanging van zomergranen door wintergranen zorgde bovendien voor een sterke afname van stoppelvelden in de winter, en dus voor een verarming van het voedselaanbod voor zaadetende overwinteraars (bron: Statline/CBS, www.compendumvoordeleefomgeving.nl).*

>> *Het kleine Nederland steekt met kop en schouders uit boven de andere Europese landen uit als het gaat om de agrarische productiviteit. Dat uit zich niet alleen in intensieve glas- en tuinbouw, maar ook in bijv. de omvang van de veestapel (bron: LEI).*

>> *Het totale areaal aan graslanden neemt af, tussen 1980 en 2011 met 258.000 ha. Bovendien is een steeds groter deel slechts tijdelijk als zodanig in gebruik. Het wordt elke 4-5 jaar opnieuw ingezaaid of omgevormd in bijvoorbeeld maïs of bloembollen. Voor (weide)vogels betekent dit een verslechtering van broedhabitat en voedselaanbod (bron: Statline/CBS, compendumvoordeleefomgeving.nl).*

>> *Erven vormen een belangrijk onderdeel van het boerenland. Het onderzoek aan nestplaatskeuze van de [boerenwaluw](#), zoals uitgevoerd in het "Jaar van de Boerenwaluw" in 2011 laat zien welke veranderingen sinds 1993 plaatsvonden: steeds meer ligboxenstallen, paardenstallen en overige gebouwen, steeds minder lage schuren, historische schuren en hoge schuren (bron: van den Bremer et al. 2012, Sovon-rapport 2012/15).*

Sterke terugval kievit in 2012

Half maart kwamen er steeds meer berichten over een alarmerende afname bij de kievit. Uit een analyse van voorlopige inventarisatiegegevens in 217 gebieden verspreid over het hele land (in totaal 40.000 ha) bleek dat in 2012 18% minder kieviten werden geteld dan in 2011. Een afname deed zich voor in meer dan de helft van alle telgebieden. Doordat de kievit in de afgelopen jaren landelijk al met gemiddeld 4% per jaar afnam, betekent dit een nieuwe tegenslag voor een soort waarvan lang werd gedacht dat hij de algehele malaise in de weidevogelbe-

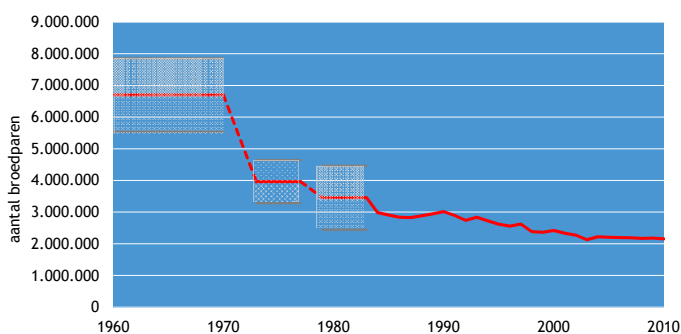
volking zou ontspringen. Maar nu volgen kieviten de neergang die zich reeds voltrok bij grutto, scholekster en veldleeuwerik. Het wordt dan ook beleidsmatig belangrijk niet alle pijlen op bekende soorten als de grutto te richten, maar meer te kijken naar de hele weidevogelgemeenschap en het agrarische systeem eromheen. De waargenomen afname is waarschijnlijk het gevolg van het intensieve landgebruik en de daarmee samenhangende verlaging van waterpeilen. Gebieden waar (nog) geen afname plaatsvond, bestaan vaak uit vochtige graslanden met een hoog waterpeil.

Broedvogels boerenland verliezen tot 75% van hun populatie in 50 jaar tijds

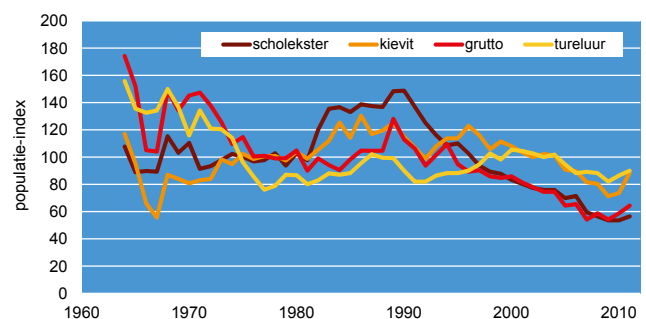
Een reconstructie van de broedvogelbevolking laat zien dat sinds 1960 3,3-5,7 miljoen broedparen uit het Nederlandse boerenland verdwenen. Gemiddeld genomen hebben we het dan over een achteruitgang van 61-73% bij 27 (voorheen) algemeen voorkomende boerenlandvogels. De veldleeuwerik spant de kroon. Deze soort verloor naar schatting 750.000 tot 1,1 miljoen broedparen (minstens 96% afname) en werd in grote delen van het land een schaarse verschijning. Dan volgen patrijs (93% afname), zomertortel (92% afname), ringmus (93% afname) en grutto (68% afname). Dit rijtje laat zien dat niet alleen typische weide- of akkervogels een veer

hebben moeten laten, maar dat ook van soorten van het kleinschalig cultuurlandschap meer dan tweederde van de populatie verdween. En in deze berekening zijn enkele soorten die een halve eeuw geleden al vrij schaars waren en inmiddels uitgestorven zijn (ortolaan), of op punt van uitsterven staan (grauwe gors) nog niet eens meegenomen.

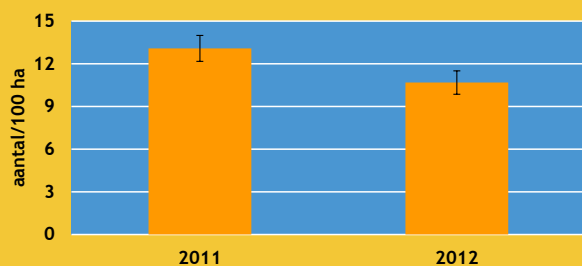
De hier geschetste afname van boerenlandvogels is zichtbaar in heel Europa, maar lijkt in ons land wel iets eerder te hebben ingezet. Volgens cijfers van de European Bird Census Council en Bird-Life verdwenen er sinds 1980 maar liefst 300 miljoen broedparen uit het Europese boerenland.

>> Sinds 1960 verdwenen uit het Nederlandse boerenland 3,3-5,7 miljoen broedparen van weide- en akkervogels. Dit blijkt uit een reconstructie van broedvogeltrends van 27 vogelsoorten in combinatie met gegevens uit de beide broedvogelatlassen en diverse andere publicaties of inschattingen. Populatieschattingen van vóór 1984 zijn met enkele onzekerheden omgeven, en daarom met een onder- en bovengrens aangeduid.

>> De aantalonwikkeling van de vier 'klassieke' weidevogels is er een van teloorgang. De tureluur doet het verhoudingsgewijs nog het beste, gevolgd door de kievit. Grutto en scholekster zijn duidelijk slechter af. Momenteel lijkt de afname tot staan gekomen. De kievit vertoonde in 2011 zelfs een licht herstel, maar nam vervolgens in 2012 sterk af (zie box hierboven).

>> Vergelijking van gemiddelde dichtheden (met standaardfout) van kievit in 2011 en 2012.

>> Kievit. Foto: Hans Gebuis

Akkerranden bieden geen nestgelegenheid voor veldleeuwerik

Het aanleggen van akkerranden en 'leeuwerikenveldjes' (kleine vlakjes in akker die niet worden ingezaaid) leidt niet automatisch tot een herstel van de veldleeuwerikenstand. De vogels blijken de akkerranden vooral als voedselgebied te benutten, maar ze kiezen reguliere akkerpercelen of grasland als nestplaats, zo bleek uit onderzoek in Groningen, Drenthe, Zeeland en Limburg. Zogenaamde 'leeuwerikenveldjes' bleken ook weinig in trek, waarschijnlijk omdat deze maatregel vooral goed functioneert in grootschalige landschappen met een heel uniform teeltplan (zoals in Groot-Brittannië het geval is, waar deze maatregel wel succes had). Ondanks het gunstige effect van akkerranden op de voedselomstandigheden van veldleeuweriken, blijft het broeden zelf dus vooral afhankelijk van voldoende gewasdiversiteit in het boerenland. Dit waarborgt dat de veldleeuweriken gedurende het broedseizoen voldoende gelegenheid hebben om de verschillende legfels te produceren die nodig zijn om de populatie op peil te houden. Met die diversiteit is het tegenwoordig slecht gesteld: door schaalvergroting vinden veldleeuweriken in regulier beheerd boerenland in de loop van het seizoen steeds minder nestgelegenheid doordat de vegetatie er te hoog en te dicht wordt. Intensief beheerde graslanden, die qua vegetatiestructuur misschien geschikt zijn om te nestelen, bieden geen soelaas omdat de jongenoverleving er laag is door de frequente landbewerkingen. In extensief beheerde

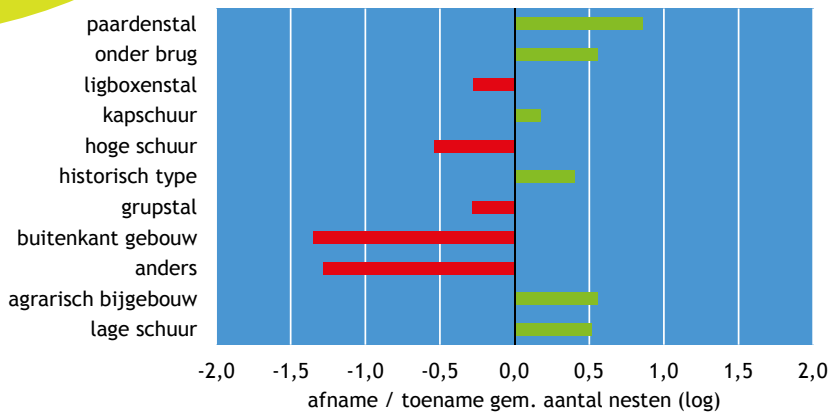
graslandreservaten blijken de vogels nog het beste af: zowel het nestsucces als het uiteindelijke aantal uitgevlogen jongen steken gunstig af tegen de andere onderzochte habitats (bron: Teunissen et al. 2009, Sovon-onderzoeksrapport 2009/13 en Rapport Werkgroep Grauwe Kiekendief - 2).

Boerenwaluw vindt nieuwe huisvesting in paardenstallen

Een van de meest opvallende uitkomsten van het nestplaatskeuzeonderzoek in het 'Jaar van de Boerenwaluw' was de toename van nesten in paardenstallen in de afgelopen 20 jaar. Het gemiddeld aantal nesten in paardenstallen was in 2011 zelfs vergelijkbaar met dat in meer 'klassieke' nestplaatsen als ligboxenstallen en grupstallen. Deze herbergen nog steeds veel nesten, maar het gemiddeld aantal nesten daalde er wel sterk ten opzichte van 1993. Mede door het groeiende aanbod aan nestplaatsen in paardenstallen konden boerenwaluwen zich herstellen van eerdere afnames, al is het niveau van een halve eeuw geleden nog lang niet bereikt.

>> Nest met jonge veldleeuweriken.

Foto: Peter Eekelder

>> Veranderingen in nestplaatskeuze van *boerenzwaluwen* tussen 1993 en 2011 op basis van nestplaatskeuze onderzoek in het "Jaar van de Boerenzwaluw" (bron: van den Bremer et al. 2012, Sovon-rapport 2012/15). Weergegeven is de logaritme van de aantalsverandering in 2011 ten opzichte van 1993.

Slecht voedselaanbod grasland doet kemphaan vertrekken

Intensivering en veranderingen in het graslandbeheer brengen niet alleen onze weidevogels in de problemen, maar hebben ook gevolgen voor doortrekkers. De aantallen kemphanen in Friesland zijn tegenwoordig nog maar een schim van de 45.000 vogels die er nog in april 1998 werden geteld. Onderzoek aan kemphanen in Zuidwest-Friesland liet zien dat opvelsnelheden in het voorjaar tussen 2001-2008 verminderden, dat de verblijfsduur verkortte en dat de mannetjes hun pronkveren niet volledig ontwikkelen.

Tegelijk bracht kleurringonderzoek aan het licht dat de vogels hun trekroute verlegden naar Wit-Rusland (waar de aantallen doortrekkers toenamen). Deze regio is een belangrijk tussenstation voor broedvogels op weg naar oostelijker gelegen broedgebieden in West-Siberië. Er wordt verondersteld dat deze veranderingen samenhangen met verminderde voedselbeschikbaarheid. Dit is een gevolg van vervroe-

ging van mestgift en afgenomen begrazingsdruk door een daling van het aantal buiten grazende koeien. Het verleggen van de trekroute naar het oosten leidde ook tot een oostwaartse verplaatsing van het broedareaal (afname Noord-Rusland, toename Siberië). Dit laat zien dat een verslechtering van omstandigheden in onze omgeving verstrekkende consequenties kan hebben voor de verspreiding op een veel grotere schaal (bron: Wymenga 1999, Wader Study Group Bull. 88: 43-88; Verkuil 2010, proefschrift Rijksuniversiteit Groningen).

De profiteurs: grootschalige productieve landbouw speelt herbivoren in de kaart?

In de winter zwermen tegenwoordig rond de twee miljoen ganzen over Nederland uit. Deels gaat het om eigen broedvogels (vooral grauwe gans), in ruime meerderheid (85%) echter vooral om broedvogels uit een gebied van Spitsbergen in het westen tot Siberië in het oosten. Wat Nederland aantrekkelijk maakt is de combinatie van milde winters, gunstig gelegen slaapplekken en voedselgebieden en vooral ook goed voedsel in de vorm van hoogproductief boerenland. Verschillende soorten ganzen en andere plantenetende watervogels stapten voor hun voedselvoorziening in de afgelopen vijftig jaar over op boerenland. Deels deden ze dat omdat natuurlijke

>> Doortrekkende *kemphanen* in het voorjaar in Waterland (NH). Foto: Wil Meinderts - Buiten-Beeld

voedselhabitat verdween (denk aan het tijdelijk verdwijnen van waterplanten in het IJsselmeergebied), deels omdat boerenland in toenemende mate kwalitatief hoogwaardig voedsel biedt, en dat ook nog eens gedurende een groot deel van de winter. Ganzen blijken bovendien goed in staat om telkens op nieuwe ontwikkelingen in te spelen; zo worden in recente jaren brandganzen op oogstresten van suikerbieten gezien en kleine rietganzen op maïsstoppels. Keerzijde van deze ontwikkeling is dat de vogels in sterke mate afhankelijk zijn geworden van boerenland. Grootschalige veranderingen in de teelt of het landgebruik (of verminderde tolerantie jegens op boerenland foeragerende groepen) kan de profiteur van nu tot een verliezer op termijn maken. Zeker als die veranderingen plaatsvinden tijdens de belangrijke periode voorafgaande aan de voorjaarstrek, waarin de conditie wordt opgebouwd voor het broeden.

De soortengemeenschap van vogels in het boerenland weerspiegelt in feite de inrichting van het huidige landschap. Ganzen en andere herbivore watervogels als zwanen en smienten voelen zich thuis in een landschap met hoogproductief boerenland. Het biedt tegenwoordig, mede door verlenging van het groeisei-

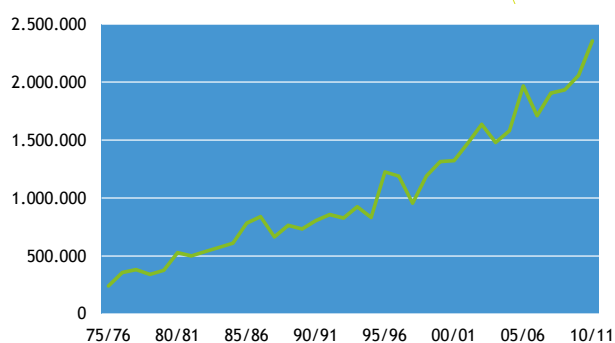
» De laatste winters worden minder kleine rietganzen gezien. Foto: Harvey van Diek.

zoen, kwalitatief hoogwaardig voedsel in een groot deel van het winterhalfjaar. Deze soortgroep werd dan ook in de kaart gespeeld door de zware bemesting en het intensieve graslandgebruik in ons land. Dezelfde ontwikkeling pakt negatief uit voor onze weidevogels, het eerst voor de kritische soorten als de kemphaan, tegenwoordig ook voor minder kritische soorten als de kievit (bron: Beintema & Müskens 1987, Journal of Applied Ecology 24: 743-758).

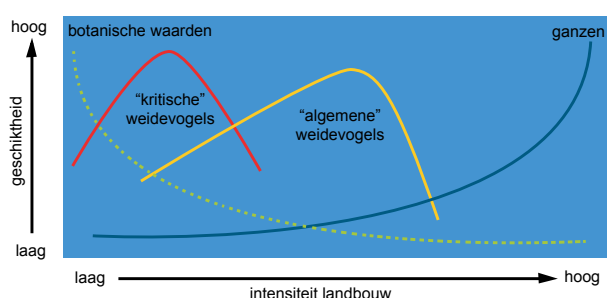
» Ondanks de aantrekkingskracht van boerengrasland blijft ook natuurlijk grasland van groot belang voor *ganzen en zwanen*. Vooral in de aanloop naar de voorjaarstrek wordt vaak op ondergelopen graslanden of in rivieruiterwaarden gefoerageerd, waar onder andere energierijke worteldelen van verschillende planten worden uitgegraven. In de Waddenzee anticiperen brand- en rotganzen in het voorjaar op de vegetatieontwikkeling op de kwelders en concentreren zich dan vooral in de buitendijkse gebieden.

Foto: Peter Eekelder

>> Aantalsontwikkeling *ganzen* in Nederland. Weergegeven is het maximum aantal dat op een moment in de winter aanwezig was.

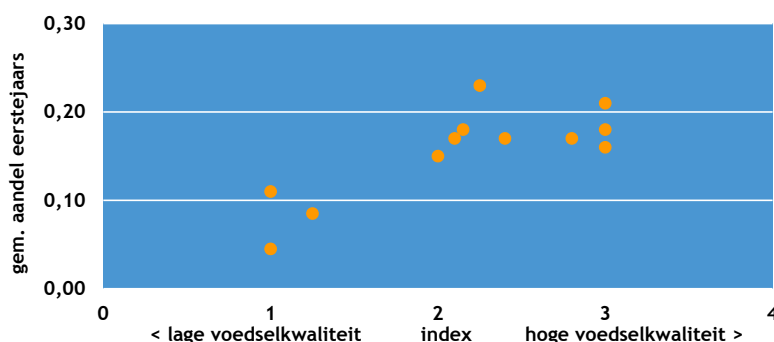
>> Schematisch verloop van vogelgemeenschappen en botanische waarden in boerenland, in relatie tot intensivering van het gebruik.

>> Broedsucces groenlandse kolgans. Het voorbeeld van *groenlandse kolganzen* die in Ierland overwinteren laat zien hoe omschakeling van natuurlijke voedselbronnen naar cultuurland doorwerkt in een hoger broedsucces. Groenlandse kolganzen die in de winter op boerengrasland hun voedsel zochten, bleken vervolgens met meer jongen uit de broedgebieden terug te keren, dan vogels die voornamelijk op natuurlijke, voeselarmere veengraslanden foerageerden (bron: Fox et al. 2005, *Global Change Biology* 11: 881–893). Foto: Jaap Vink

Kerngebieden voor weidevogels

Ondanks een groot aantal maatregelen is het tot dusverre niet gelukt de neerwaartse ontwikkelingen bij weidevogels te keren. Nog steeds zitten de aantallen diep in de rode cijfers en herstel lijkt niet in zicht. De aantallen blijven op een laag niveau en de kievit beleefde in 2012 zelfs een dieptepunt (zie p. 6). Steeds vaker valt bij weidevogelbeheer dan ook de term 'weidevogelkerngebieden'. Het idee daarachter is om de beschikbare middelen en het beheer te concentreren in een beperkt aantal gebieden waar de weidevogelstand weer moet kunnen floreren. Die gebieden kunnen vervolgens als bron fungeren voor naburige gebieden.

Sovon Vogelonderzoek Nederland, Altenburg & Wymenga, Alterra en Bureau ZET bundelden de beschikbare kennis om tot een handreiking voor de aanwijzing van weidevogelkerngebieden te komen. De grutto diende daarbij als gidssoort. Gruttodichtheden en informatie over bodemtype, grondwaterstand en landschapskenmerken vormden de basis voor een verdere analyse. Ook de beheersituatie, beschermingsstatus, externe bedreigingen en andere organisatorische aspecten zijn in beschouwing genomen. Een gebied kan hoge dichtheden herbergen, maar als het niet te beschermen of goed te beheren valt is er weinig kans dat het als een weidevogelkerngebied gaat fungeren. De kaart geeft de gebieden aan die geschikt zijn om als weidevogelkernen te dienen.

>> Potentiële weidevogelkerngebieden in Nederland. Weergegeven zijn gebieden waarbinnen kernen met minimaal 15, dan wel 30 paren per 100 ha voorkomen en die niet verder dan 2 km uit elkaar liggen, aangevuld met enkele andere gebieden. (bron: Teunissen et al. 2012, Alterra-rapport 2344/Sovon-rapport 2012/21/A&W-rapport 1799).

>> Zenderonderzoek aan grutto's laat zien dat de vogels in feite maar een heel klein deel van het jaar in ons land vertoeven. Grutto's waarvan het broedseizoen mislukt, vertrekken gemiddeld rond 15 juni uit hun broedgebied en verlaten Nederland tien dagen later. Een groot deel van de tijd brengen ze door in hun overwinteringsgebieden in West-Afrika en op het Iberisch Schiereiland. De rijstvelden in Spanje en Portugal blijken ook in de winter van toenemend belang. De vogels zijn daar echter kwetsbaar omdat het eveneens om cultuurland gaat, dat net als onze graslandgebieden onder invloed staat van het landbouwbeleid van de EU en veranderingen daarin.

Foto: Grutto's in Conquista del Guadiana, Extremadura, Spanje
 25 januari 2008, Jos Hooijmeijer – RUG

>> Goede gruttogebieden (die model staan voor goede weidevogelgebieden) vinden we in open landschappen met een hoog waterpeil en een uitgestelde maaidatum tot 15 juni. Daarnaast blijken kruidenrijke vegetaties en weinig verstoring door wegen van belang. Het bepalen van de vereiste omvang van kerngebieden is lastiger. Gebieden van 250–2500 hectare, fungerend als een netwerk, hebben de meeste kans van slagen. Een hoog waterpeil is niet alleen gunstig omdat het veel voedsel voor weidevogels oplevert, maar bevordert ook een late maaidatum en een grotere structuurvariatie in het grasland: ideale omstandigheden voor opgroeiende kuikens.

Foto: Astrid Kant –
 Buiten-Beeld

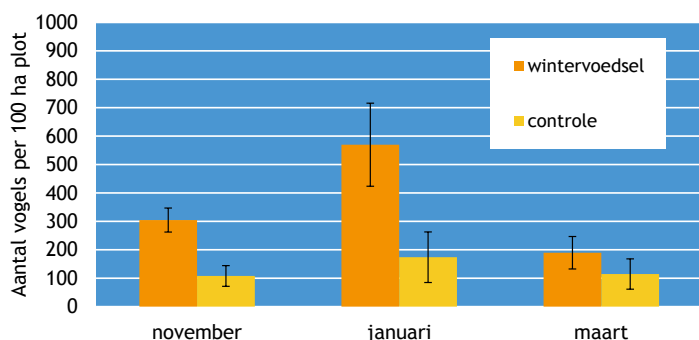

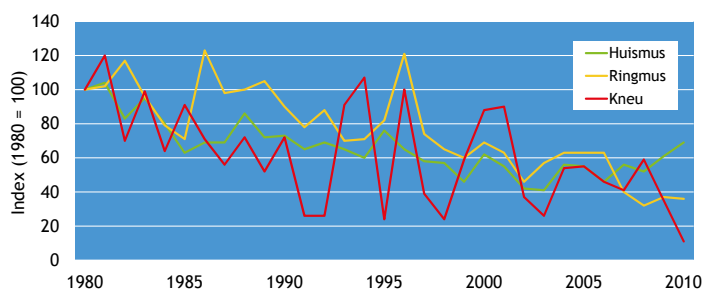
>> Groep ringmussen
op winters onkruidenveldje.
Foto: Michel Geven

Wintervoedselveldjes helpen zangvogels de winter door

Experimenten met zogenaamde 'wintervoedselveldjes' laten zien dat ze tot twee maal zoveel vogels aan kunnen trekken als regulier boerenland. Talrijk in deze veldjes waren onder andere ringmus, groenling, kneu, vink en geelgors. Ook werden verhoudingsgewijs veel roofvogels gezien. Kraaiachtigen daarentegen waren het talrijkst in de regulier beheerde percelen.

>> Het gemiddeld aantal zaadetende vogels (met standaardfout) in onderzoeksgebieden (elk ca. 100 ha), waarin het voedselaanbod was verhoogd door speciale zaaimengsels (wintervoedsel), in vergelijking met regulier boerenland (controle).
Bron: Stip et al. 2012, Limosa 85 in voorbereiding

>> De aantallen van huismus, ringmus en kneu namen in de PTT-tellingen ondanks fluctuaties significant af. Deze afname zette waarschijnlijk al in voor de start van de wintertellingen in 1980.

De resultaten van dit onderzoek van Sovon en Alterra in Midden- en Zuid Nederland bevestigen in grote lijnen de ervaringen die ook in Zeeland, Flevoland, Drenthe en Groningen inmiddels zijn opgedaan. Het laten staan van granen of het inzaaien van voor zaadeters geschikte zaadmengsels heeft een grote aantrekkingskracht op zangvogels. In regulier boerenland is het voedselaanbod in de afgelopen decennia sterk afgenomen, onder andere door de omschakeling van zomer- op wintergranen in het teeltplan en het daarmee verdwijnen van stoppelvelden in de winter. Voedselschaarste in de winter werkt door in de winteroverleving: een fenomeen waar zowel overwinteraars als onze eigen broedvogels mee worden geconfronteerd (en dat dus ook effect heeft op broedvogeltrends). Ringonderzoek liet eerder zien dat een deel van de bij ons broedende veldleeuweriken in de omgeving van de broedplaats overwintert (bron: Hegeman et al. 2010, Ardea 98: 135-143; Stip et al. 2012, Limosa 85 in voorbereiding).

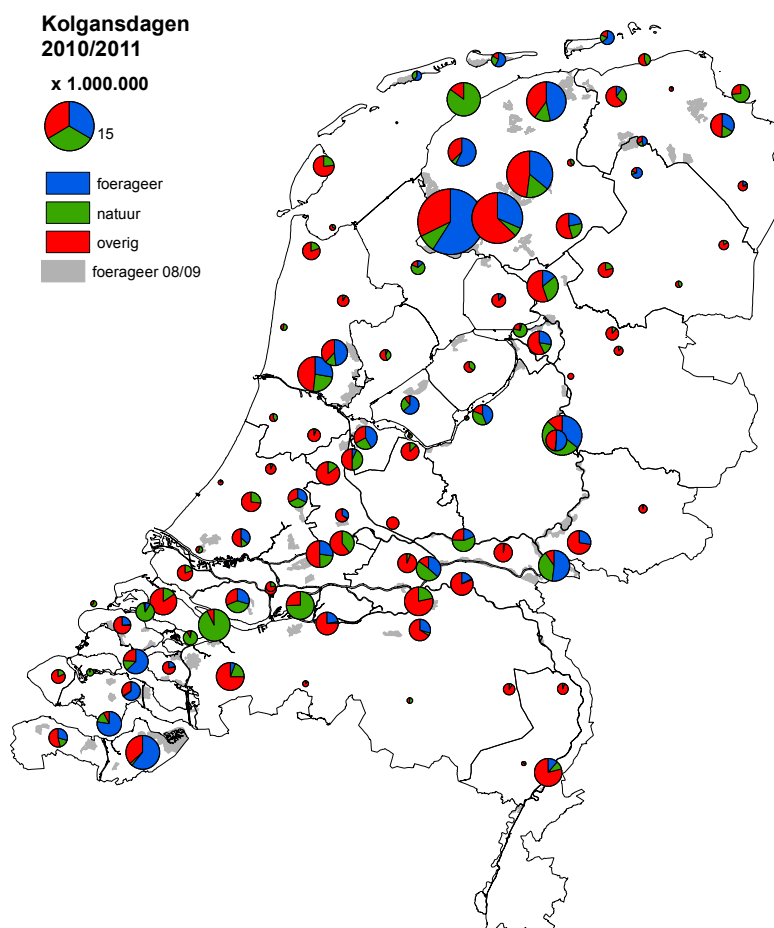
Soortbescherming in akkers werpt vruchten af

Dankzij de succesvolle beschermingsmaatregelen van de Werkgroep Grauwe Kieken-dief hebben we in Nederland een kleine maar florierende populatie grauwe kiekendieven. In 2011 ging het om 63 broedparen. In 2012 nam het aantal af tot 44, waarschijnlijk vooral als gevolg van slechte omstandigheden in de Afrikaanse winterkwartieren en tijdens de voorjaarsstrek. Het zwaartepunt van de broedverspreiding lag zoals gewoonlijk in Oost-Groningen, waar grootschalige braaklegging van akkers rond 1990 aan de wieg stond van de huidige populatie. Belangrijke succesfactoren zijn nestbescherming en een uitgekiend akkerlandenbeheer dat het voedselaanbod op peil houdt. Inmiddels trekken de Oost-Groningse akkers ook blauwe kiekendieven en veldduilen aan. Het broeden in natuurlijke habitats komt daarentegen amper meer voor. Rond 1950 was dit nog het belangrijkste broedhabitat van de ca. 250 broedparen die ons land toen telde (bron: Zijlstra & Hustings 1992, Limosa 65: 7-18; Koks et al. 2001, Limosa 74: 121-137; www.grauwekiekendief.nl).

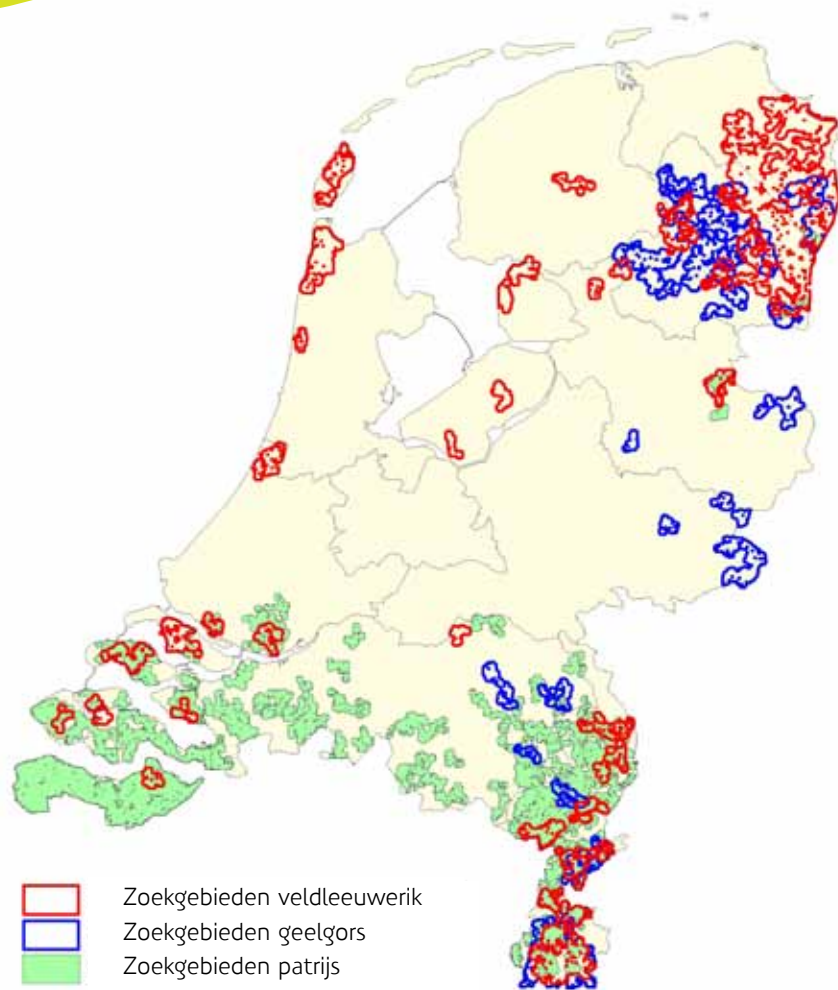
>> Vrouwtje
 grauwe kiekendief
 boven de Dollardpolders.
 Foto: Jaap Schelvis – Buiten-Beeld

Sturing ganzenconcentraties in foerageergebieden valt tegen

In het winterseizoen van 2010/11 pleisterde 55% van de in Nederland overwinterende ganzen in de speciaal voor hen aangewezen opvanggebieden. Dit is een fractie minder dan de 57-60% die er in 2005/06 tot en met 2007/08 werd aangetroffen, zo bleek uit een analyse van de maandelijkse ganzen- en zwanentellingen voor het Faunafonds. Het opvangbeleid voor ganzen dat sinds 2005 binnen het Beleidskader Faunabeheer wordt uitgevoerd, levert dan ook nog niet de gewenste resultaten op. Kleine rietgans, kolgans, grauwe gans en brandgans, de vier soorten waar het beleid zich op richt, pleisteren ook zes jaar na invoering van de maatregelen nog steeds in grote aantallen buiten het opvangareaal. De oorzaken zijn divers. De aantallen van vooral grauwe gans en brandgans zijn gegroeid sinds de modelberekeningen die als uitgangspunt voor de benodigde oppervlakte foerageergebieden dienden. Daarnaast is er voor ganzen te weinig verschil in foerageeromstandigheden (rust) waarneembaar binnen en buiten de foerageergebieden, zodat de stuurbaarheid te wensen overlaat. In de derde plaats zijn de foerageergebieden niet altijd op de optimale locaties aangewezen, of ontbreekt opvangcapaciteit voor de lokale populaties. De werking van het opvangbeleid verschilt overigens wel binnen Nederland. Zo concentreren ganzen zich in Friesland en Zeeland duidelijk sterker binnen de aangewezen gebieden dan in Drenthe, Utrecht, Noord-Brabant en Limburg. Eind 2012 wordt besloten op welke wijze het opvangbeleid wordt voortgezet.

>> Verspreiding van kleine rietgans, kolgans, grauwe gans en brandgans in Nederland in 2010/11, binnen en buiten de foerageergebieden. Het aandeel pleisteraars in natuurgebieden (onderdeel van de ganzenopvang) is apart aangegeven. De aantallen zijn omwille van onderlinge vergelijkbaarheid omgerekend in 'gansdagen' van oktober tot en met maart. De grijze achtergrond geeft de ligging van de aangewezen foerageergebieden weer.

De Veldleeuwerik zingt niet voor niets!

Onder deze titel brachten een aantal akkervogelonderzoekers in 2010 een rapport uit waarin de problemen bij akkervogels in kaart werden gebracht. Het bevatte tevens een overzicht van maatregelen om de afname van de verschillende soorten tot staan te brengen, zodat de door Nederland onderschreven biodiversiteitsdoelen worden gehaald. Tot die maatregelen behoren onder andere het aanleggen van akkerranden, het vergroten van de oppervlakte aan zomergranen en de teelt van wintervoedselgewassen. Net als bij weidevogels geldt ook hier dat de kans op populatieherstel het grootst is als maatregelen worden gecombineerd en zich concentreren in gebieden die nu nog relatief hoge dichtheden aan akkervogels herbergen.

>> Regio's waar maatregelen voor akkervogels vanuit oogpunt van nog bestaande hoge dichtheden de meeste kans van slagen hebben (bron: Bos et al. 2010, Een veldleeuwerik zingt niet voor niets! Schatting van kosten van maatregelen voor akkervogels in de context van een veranderend Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, WOt-rapport 107).

>> Geelgors zingend op akker.
Foto: Harvey van Diek

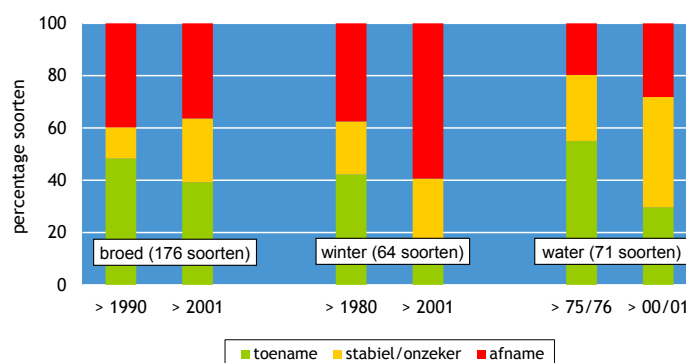

De stand van de vogels in 2012

De balans opgemaakt: toenemende verliezen bij wintervogels

Sinds de eeuwwisseling manifesteren zich grote veranderingen in de Nederlandse wintervogelstand. Van de soortgroep die niet aan wateren gebonden is en met het Punt-Transect-Tellingenproject wordt gevolgd, namen liefst 38 van de 64 soorten af. Deels gaat het om wintergevoelige soorten die in 2010 en 2011 een veer moesten laten vanwege de koudere winter (winterkoning, ijsvogel), maar vaker gaat het om algemene soorten die al langer in de min verkeren. Twee groepen vallen hier op: lijsters en zaadeters. De indexen van kramsvogel en koperwiek behoorden tot de laagste van de serie tellingen sinds 1980. Zelfs een algemene tuinvogel als de merel deed het in 2011 uitgesproken slecht. Onder de zaadeters vallen groenling en geelgors (stabiel) en putter (groei) positief uit de toon. Vrijwel alle andere soorten bevinden zich al langer in een neerwaartse spiraal. Deze trend uit zich in sterke mate bij huismus, ringmus en kneu, waarvan de winterstand nog maar 20-40% van die in 1980 bedraagt (zie

ook p. 12). Opvallend is verder de recente afname bij kauw en zwarte kraai, twee soorten die in de media vaak nog een sterke groei wordt toegedicht. Oorzaken van de negatieve trends zijn in veel gevallen niet duidelijk. Deels hebben we te maken met trekvogels die hun trekstrategie kunnen veranderen (kramsvogel, koperwiek), deels is het aannemelijk dat problemen met de voedselvoorziening in de winter mede een rol spelen (zaadeters). Bij de merel is het verleidelijk een verband te leggen met het voor de soort dodelijke usutu-virus, dat tot dusverre in Duitsland veel slachtoffers kostte. Directe aanwijzingen ontbreken echter in Nederland.

>> Samenvatting van korte en lange termijn trends voor broedvogels (BMP en kolonievogels), wintervogels (Punt Transect Tellingen) en watervogels (watervogeltellingen).

>> Mannetje *groenling* foeragerend op onkruidzaad. Foto: Michel Geven

Overzicht van de populatie-ontwikkelingen per soort zoals vastgesteld met de vogelmeetnetten van Sovon en CBS. Trends van wintervogels komen uit het Punt Transect Tellingen project (PTT), van watervogels uit het Meetnet Watervogels, van algemene broedvogels uit het Meetnet Broedvogels. Behalve het PTT, maken deze meetnetten deel uit van het Netwerk Ecologische Monitoring, een samenwerkingsverband van onder andere het Ministerie van Economische Zaken, de Provincies, Rijkswaterstaat, Gegevensautoriteit Natuur en het Centraal Bureau voor de Statistiek. De trends zijn uitgesplitst naar twee tijdsperiodes: de eerste vanaf het begin van de tellingen, de tweede betreft de laatste 10 jaar. Voor meer informatie zie www.sovon.nl/soorten.

WINTERVOGELS	1980-2011	2002-2011	WATERVOGELS	1980/81-2010/11	2000/2001-2010/11
Blauwe Kiekendief	↓	↑	Aalscholver	↑	→
Bonte Kraai	↓	↓	Bergeend	↑	↓
Boomklever	↑	↑	Blauwe Reiger	↑	↓
Boomkruiper	↑	↓	Bontbekplevier	↑	↑
Buizerd	↑	→	Bonte Strandloper	↑	→
Ekster	↓	→	Brandgans	↑	↑
Fazant	↓	↓	Brilduiker	↓	↓
Frater	↓	↓	Dodaars	→	→
Gaai	↑	→	Drieteenstrandloper	↑	↑
Geelgors	↑	→	Dwerggans	↑	○
Glanskop	↑	→	Eider	↓	↓
Goudhaantje	↓	↓	Fuut	↑	↓
Goudvink	↑	→	Geoorde Fuut	↑	○
Graspieper	→	↓	Goudplevier	↑	○
Groene Specht	↑	↑	Grauwe Gans	↑	↑
Groenling	↑	→	Groenpootruiter	↑	→
Grote Bonte Specht	↑	↑	Grote Canadese Gans	↑	↑
Grote Gele Kwikstaart	↓	↓	Grote Mantelmeeuw	↓	↓
Grote Lijster	↓	↓	Grote Zaagbek	→	○
Havik	↑	○	Grote Zilverreiger	↑	↑
Heggenmus	↑	↓	Grutto	→	↓
Holenduif	↑	→	Kanoet	→	→
Houtduif	↑	↓	Kemphaan	↓	↓
Huisemus	↓	↑	Kievit	→	○
Ijsvogel	↑	↓	Kleine Rietgans	↑	○
Kauw	→	↓	Kleine Zilverreiger	↑	○
Keep	↓	↓	Kleine Zwaan	→	↓
Klapekster	↑	↑	Kluut	→	→
Kneu	↓	↓	Knobbelzwaan	↑	→
Koolmees	↓	↓	Kokmeeuw	→	→
Koperwiek	↓	↓	Kolgans	↑	↑
Kramsvogel	↓	↓	Kraanvogel	↑	↑
Kruisbek	↑	↓	Krakeend	↑	↑
Kuifmees	↓	↓	Krombekstrandloper	→	○
Matkop	↓	↓	Krooneend	↑	↑
Merel	↑	↓	Kuifduiker	↑	○
Patrijs	↓	○	Kuifeend	→	↓
Pimpelmees	→	→	Lepelaar	↑	↑
Putter	↑	↑	Meerkoet	→	↑
Raaf	↑	○	Middelste Zaagbek	↑	→
Rietgors	→	○	Nijlgans	↑	↑
Ringmus	↓	↓	Nonnetje	→	○
Roek	↓	↓	Pijlstaart	→	→
Roodborst	↑	↓	Reuzenstern	↑	↑
Ruigpootbuijzerd	↓	↑	Rosse Grutto	↑	→
Sijjs	↓	↓	Rosse Stekelstaart	↑	↑
Slechtvalk	↑	↑	Rotgans	↑	→
Smelleken	↓	○	Scholekster	↓	↓
Sneeuwgors	○	○	Slechtvalk	↑	↑
Sperwer	↓	↓	Slobeend	→	→
Spreeuw	→	↓	Smient	↑	↓
Staartmees	↑	↓	Steenloper	↓	○
Torenvalk	↓	↓	Stormmeeuw	↑	→
Turkse Tortel	→	↓	Strandplevier	↓	↓
Veldleeuwerik	→	↓	Tafeleend	↓	↓
Vink	↑	↓	Taigarietgans	↓	↓
Vuurgoudhaan	→	↓	Toendrarietgans	↓	○
Waterpieper	↑	○	Topper	↓	○
Winterkoning	↑	↓	Tureluur	→	→
Witte Kwikstaart	→	↓	Visarend	↑	↑
Zanglijster	→	↓	Waterhoen	↓	↓
Zwarte Kraai	→	↓	Wilde Eend	↓	↓
Zwarte Mees	↓	↓	Wilde Zwaan	↑	↑
Zwarte Specht	→	○	Wintertaling	→	○
			Wulp	↑	↑
			Zeearend	↑	↑
			Zilvermeeuw	↓	↓
			Zilverplevier	↑	→
			Zwarte Ruiter	→	↓
			Zwarte Stern	↓	↓
			Zwarte Zee-eend	○	↓

↑ toename
 → stabiel
 ↓ afname
 ○ onzeker

BROEDVOGELS	1990-2011	2002-2011		1990-2011	2002-2011
Aalscholver	↑	→	Kramsvogel	↓	↓
Appelvink	→	↑	Krooneend	↑	↑
Baardman	↓	↓	Kruisbek	↑	↓
Barmsijs	↓	○	Kuifeend	↑	↑
Bergeend	↑	→	Kuifleeuwerik	↓	↓
Blauwborst	↑	↑	Kuifmees	↓	↓
Blauwe Kiekendief	↓	↑	Kwak	↑	↑
Blauwe Reiger	↓	↓	Kwartel	↑	↑
Boerenzwaluw	↑	↓	Kwartelkoning	↑	↓
Bontbekplevier	→	→	Lepelaar	↑	↑
Bonte Vliegenvanger	↑	↑	Matkop	↓	↓
Boomklever	↑	↑	Meerkoet	→	↓
Boomkruiper	↑	→	Merel	↑	↑
Boomleeuwerik	↑	→	Middelste Bonte Specht	↑	↑
Boompieper	↑	↑	Middelste Zaagbek	↑	↑
Boomvalk	↓	→	Nachtegaal	↓	→
Bosrietzanger	→	↑	Nachtzwaluw	↑	↑
Bosuil	→	↓	Nijlgans	↑	↑
Braamsluiper	↓	→	Noordse Stern	↓	↓
Brandgans	↑	↑	Oeverloper	↑	○
Brilduiker	○	↓	Oeverzwaluw	↑	↑
Bruine Kiekendief	↓	↓	Ooievaar	↑	↑
Buidelmees	↓	↓	Ortolaan	↓	○
Buizerd	↑	↑	Paapje	↓	↑
Canadese Gans	↑	↑	Patrijs	↓	↓
Cetti's Zanger	↑	↑	Pijlstaart	→	↓
Dodaars	↑	↓	Pimpelmees	↑	↑
Draaihals	↓	↓	Porseleinhoen	↓	↓
Duinpieper	↓	○	Purperreiger	↑	↑
Dwergstern	↑	○	Putter	↑	↑
Eider	↓	→	Raaf	↑	→
Ekster	↓	→	Ransuil	↓	↓
Fazant	↓	→	Rietgors	↑	↑
Fitis	↓	↑	Rietzanger	↑	↑
Fluiter	↓	↑	Ringmus	↓	↓
Fuut	↓	↓	Roek	↑	↓
Gaai	↑	→	Roerdomp	↑	↓
Geelgors	↑	↑	Roodborst	↑	→
Gekraagde Roodstaart	→	↑	Roodborsttapuit	↑	↑
Gele Kwikstaart	→	↑	Roodhalsfuut	↑	○
Geoorde Fuut	↑	↓	Rosse Stekelstaart	↑	○
Glanskop	→	→	Scholkster	↓	↓
Goudhaan	↑	↓	Sijs	↓	↑
Goudvink	↑	↑	Slechtvalk	↑	↑
Grasmus	↑	↑	Slobeend	↓	↓
Graspieper	↓	→	Smient	↑	○
Grauwe Gans	↑	↑	Snor	↑	↑
Grauwe Gors	↓	↓	Sperwer	→	↓
Grauwe Kiekendief	↑	↑	Spotvogel	↓	→
Grauwe Klauwier	↑	↑	Spreeuw	↓	→
Grauwe Vliegenvanger	↓	→	Sprinkhaanzanger	↑	↑
Groene Specht	↑	↑	Staartmees	↑	→
Groenling	↑	↑	Steenuil	○	○
Grote Bonte Specht	↑	↓	Steltkluut	→	○
Grote Gele Kwikstaart	↑	↓	Stormmeeuw	→	↓
Grote Karekiet	↓	↓	Strandplevier	↓	↓
Grote Lijster	↓	↓	Tafeleend	→	→
Grote Mantelmeeuw	↑	↑	Tapuit	↓	↓
Grote Stern	↑	○	Tijftjaf	↑	↑
Grote Zilverreiger	↑	↑	Torenvalk	↓	↓
Grutto	↓	↓	Tuinfluiter	↑	↑
Havik	↑	↑	Tureluur	→	↓
Heggenmus	↓	↓	Turkse tortel	↑	→
Holenduif	→	→	Veldleeuwerik	↑	↓
Houtduif	↓	↑	Velduil	↓	○
Huisemus	↑	→	Vink	↑	↑
Huiszwaluw	↑	↑	Visdief	→	↓
IJsvogel	→	↓	Vuurgoudhaan	↑	↓
Kauw	↑	↑	Waterhoen	↑	↓
Kemphaan	↓	↓	Waterral	↑	↓
Kerkuil	↑	↓	Watersnip	↓	↓
Kievit	↓	↓	Wielewaal	↓	→
Klapekster	↓	○	Wilde eend	↓	↓
Kleine Bonte Specht	↑	↑	Winterkoning	↑	↓
Kleine Karekiet	→	↑	Wintertaling	↓	↓
Kleine Mantelmeeuw	↑	↑	Witte Kwikstaart	↓	↓
Kleine Plevier	↑	→	Woudaap	↑	↑
Kleine Zilverreiger	↑	↑	Wulp	↑	↓
Kluut	↓	↓	Zanglijster	↑	→
Kneu	↓	↑	Zilvermeeuw	↓	↓
Knobbelswaan	↑	→	Zomertaling	↓	↓
Koekoek	↓	→	Zomertortel	↓	↓
Kokmeeuw	↑	↑	Zwarte Kraai	↑	→
Kolgans	↑	↑	Zwarte Mees	↓	↓
Koolmees	↑	↑	Zwarte Roodstaart	→	→
Korhoen	↓	↓	Zwarte Specht	→	↓
Krakeend	↑	↑	Zwarte Stern	→	↑
			Zwartkop	↑	↑
			Zwartkopmeeuw	↑	↑

Bij de broedvogels zijn trendgegevens van wespandief, houtsnip, gierzwaluw en europese kanarie niet betrouwbaar genoeg voor opname in de tabel.

Op naar een winst- en verliesverwachting voor vogels op populatie-ecologische grondslag

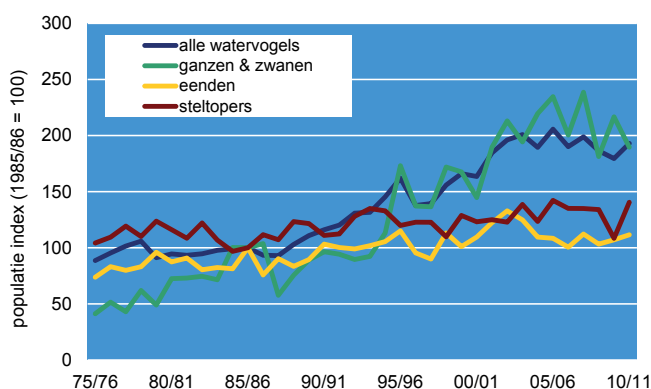
De Vogelbalans laat sinds de eerste versie in 2007 jaarlijks zien hoe de populatietrends van de Nederlandse soorten zich ontwikkelen. Dat hebben we tot nog toe gedaan via het op eenvoudige wijze weergegeven van de richting van de (lineaire) trends in twee verschillende tijdvakken (zie de tabel op pagina 16 en 17). Die trends op de korte en lange termijn zeggen echter nog niet of een soort er inderdaad alarmerend slecht aan toe is (in geval van afnames) of dat sprake is van een gezonde populatie (stabiel of toename). Ook zegt het niets over de verwachte ontwikkeling in de nabije toekomst. Met aanvullende gegevens kunnen we meer dan alleen

de ontwikkeling in aantallen weergeven. Daarom willen we in de volgende Vogelbalans meer duiding geven aan de trends. De belangrijkste doelen zijn om:

- (1) de beschikbare gegevens en analyses uit te drukken in een alarmeringssysteem (alerts), waarbij ook rekening wordt gehouden met eigenschappen van soorten en de omvang van natuurlijke populatieschommelingen;
- (2) in een vroegtijdig stadium waarschuwingen te geven (early warning) over soorten die in de problemen gaan raken, daarbij gebruik makend van informatie over broedsucces en sterfte van soorten. Dat gaan we doen door onder andere jaarlijks voorspellingen te maken van de Rode Lijst-status van soorten en daarbij ook 10 jaar vooruit te kijken.

>> *Taigarietsganzen zijn in Nederland veel zeldzamer dan menigeen denkt. Een analyse van het recente voorkomen bracht aan het licht dat de soort sterk is afgenomen en tegenwoordig zelfs in koudere winters met hooguit 175 vogels naar ons land komt. Deze ontwikkeling valt samen met een inkrimping van het winterareaal, dat tegenwoordig niet westelijker dan de rivier de Elbe in Duitsland reikt (Koffijberg et al. 2011, Limosa 84-3: 117-131). Foto: Albert de Jong*

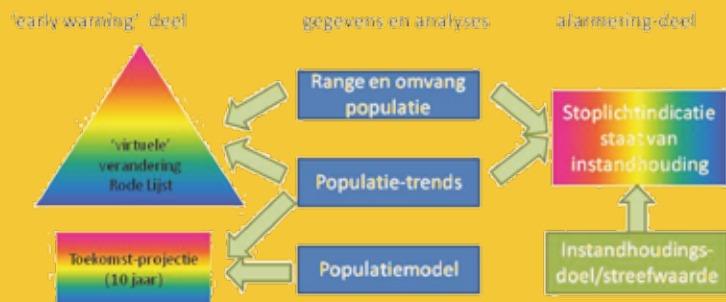
>> Trends van doortrekkende en overwinterende watervogels sinds 1975/76 zoals vastgesteld met de landelijke watervogeltellingen en gebaseerd op tellingen over het hele jaar. Weergegeven is de gemiddelde trend per soortgroep.

Watervogels succesvol

Bij de doortrekkers en wintergasten zit de groep van watervogels het meest in de lift. Vanaf de winter van 1975/76 namen 39 van de 71 soorten toe; alle soorten samen zijn tegenwoordig ongeveer dubbel zo talrijk als in de periode tussen 1970 en 1990. Soorten die zich momenteel snel uitbreiden zijn o.a. grote zilverreiger (jaarlijkse toename gemiddeld 28%), zeearend (+21%) en krooneend (+10%). Als groep zijn ganzen en zwanen het meest succesvol (zie ook p. 8-9). Dit beeld moet tegenwoordig echter worden genuanceerd. Daar waar bijv. grauwe gans, canadese gans en brandgans nog steeds toenemen, is over de

>> *Krooneenden gaat het zowel als broedvogel als buiten de broedtijd voor de wind dankzij een voorspoedig herstel van de waterkwaliteit in veel Nederlandse wateren. Er broeden nu 420-480 paren in ons land. Foto: Harvey van Diek*

>> Schematisch overzicht hoe ontwikkelingen in de vogelstand worden vertaald in meer beschermingsrelevante uitspraken over de toestand waarin de soort zich bevindt.

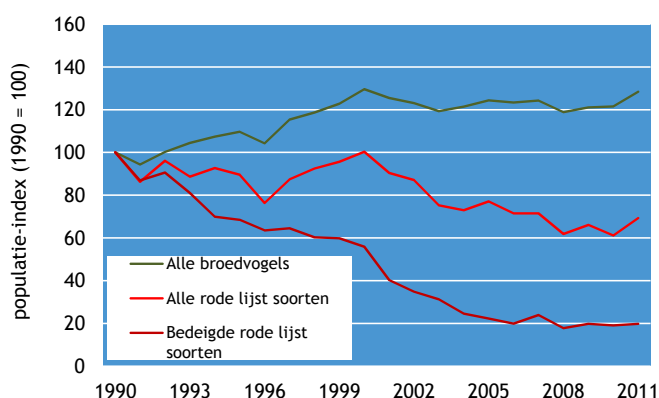
>> *Raven breiden zich uit. Voor het eerst in 100 jaar werden broedende raven gevonden in Noord-Brabant (Uden, 3 uitgevlogen jongen) en in Zuid-Holland (Wassenaar, 2 uitgevlogen jongen). Het gaat om de eerste broedgevallen buiten de bekende gebieden die vooral op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug liggen. Foto: Michel Geven*

afgelopen 5-15 jaar een afname gaande bij kleine zwaan, taigarietgans, kleine rietgans en rotgans. Hier spelen zowel een verminderd broedsucces (kleine zwaan, rotgans) als naar het noorden en oosten verschuivende winterarealen (taigarietgans, kleine rietgans) een rol.

Rode Lijst-soorten stabiel op laag niveau

De trend van Rode Lijst-soorten is een goede graadmeter van de ontwikkeling voor de kwetsbare soorten. Enkele moerasvogelsoorten (roerdomp, woudaap, purperreiger) en soorten die met gerichte beschermingsmaatregelen worden geholpen (grijs kievendief) steken positief af tegen een grote meerderheid van soor-

ten die op een laag niveau blijft hangen en geen enkel teken van herstel vertoont. Voorbeelden zijn strandplevier, kemphaan, watersnip en velduil. Hetzelfde geldt voor een groep van soorten die in 2004 nog buiten de zwaarste categorieën 'bedreigd' of 'ernstig bedreigd' viel, maar bij de actualisatie van de Rode Lijst daar wel aanspraak op zal maken (o.a. blauwe kiekendief, grutto, ransuil, zomertortel). Positief is de vestiging van broedende blauwe kiekendieven in akkers, al kan de soort hier alleen overleven bij gerichte bescherming.

>> *Samenvatting van trends van Rode Lijst-soorten (broedvogels) afgezet tegen alle Nederlandse broedvogels. Weergegeven is de gemiddelde trend per soortgroep, met onderscheid tussen alle Rode Lijst-soorten en (ernstig) bedreigde Rode Lijst-soorten.*

>> *Veel Afrika-gangers, zoals de koekoek, kenden in 2011 een goed broedseizoen en profiteerden van de natte omstandigheden in de winterkwartieren. In de winter van 2012 sloeg de droogte echter opnieuw toe en werden veel soorten tijdens de voorjaars trek met slechte omstandigheden geconfronteerd. Foto: Ran Schols*

Nederland ziet wit van de grote zilvereigers in de winter

Grote zilvereigers zijn in nog geen tien jaar tijd een gewone verschijning in ons winterse landschap geworden en hebben laten zien verrassend vorstbestendig te zijn. Op sommige plaatsen zijn

ze tegenwoordig zelfs talrijker dan blauwe reigers. Net als deze soort maken ook zilvereigers handig gebruik van groepen foeragerende ganzen om op muizen te jagen. Slaapplaatstellingen in de winter van 2011/12 leverden maximaal 2100 vogels op (december 2011). Rekening houdend met enkele regio's waar de slaappleaatsen niet bekend zijn, komt een combinatie van slaappleaatsen, watervogeltellingen en losse waarnemingen op een schatting van 2900 vogels voor de winter 2011/12.

Het zal duidelijk zijn dat het hier niet alleen om onze eigen

>> De *scholekster* blijft problemen houden. De broedvogelstand bereikte in 2011 een dieptepunt. Naast problemen in de broedtijd vond er in de laatste koude winters ook aanzienlijke wintersterfte plaats, wat de mogelijkheden voor populatieherstel er niet beter op maakt. Foto: Ko Veldkamp

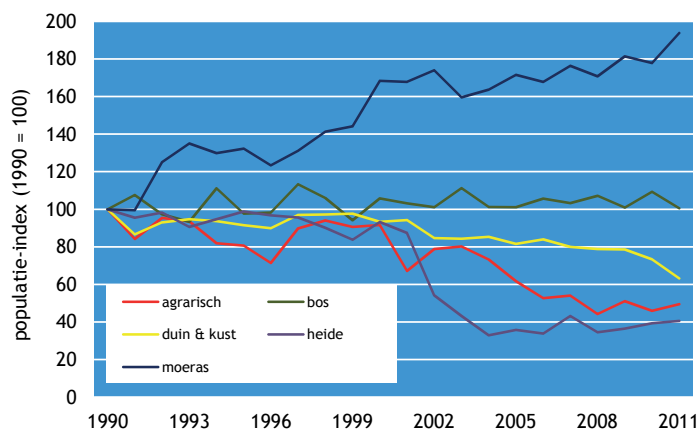
Moerasvogels blijvend in de lift

Tegenover de misère in het boerenland staan uitgesproken positieve trends bij veel moerasvogels. De stand van deze soortgroep is verdubbeld ten opzichte van de situatie in 1990. Spectaculair waren de broedgevallen van enkele zeldzame moerasvogels in 2012 (zie p. 24). Veel andere soorten delen verder de toenemende trend, maar individueel bestaan er wel verschillen. Tegenover (sterk) toenemende populaties van o.a. grote zilvereiger, purperreiger, grauwe gans, krooneend, sprinkhaanzanger en rietzanger staan verliezen bij fuut, zomertaling en grote karekiet.

Opvallend is verder de blijvend negatieve tendens bij veel soorten van duin en kust. De individuele soorten vertegenwoordigen bovendien meerdere soortgroepen, zoals schelpdiereters (eider, scholekster), kwelderbroedvogels (scholekster, kluut) en roofvogels (blauwe kiekendief, velduil), wat suggereert dat meerdere processen bij de negatieve ontwikkelingen een rol spelen.

Des te kouder de winter, des te minder watervogels?

De recentere koude winters leidden, tegen de verwachting in, amper tot een influx van soorten die voornamelijk ten noordoosten van Nederland overwinteren. Ze

>> Het aantal broedende *wulpen* op de heide bedroeg in 2011 minder dan 10% van de stand in 1990. Ook in andere landschappen neemt de soort af, zij het niet zo sterk als op heide. Foto: Ran Schols

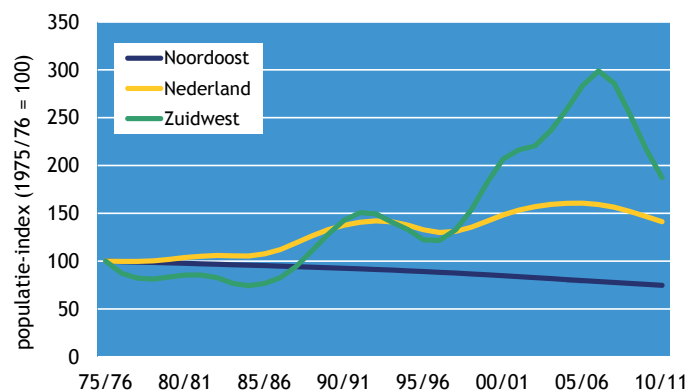
broedvogels gaat. In 2011 hadden we in Nederland 160 broedparen, voornamelijk geconcentreerd in de Oostvaardersplassen. Mede op grond van ringaflezingsen is een herkomst uit Frankrijk en landen als Polen, de Baltische Staten en Oekraïne aanneemelijk. In ieder geval Frankrijk, Polen en Letland kennen snel groeiende broedpopulaties. De broedpopulatie in eigen land lijkt daarentegen iets te stagneren. De mogelijkheden voor uitbreiding zijn ook niet onverdeeld gunstig vanwege gebrek aan grote rietmoerassen (bron: Klaassen 2012, Limosa 85: 82-90).

>> *Verspreiding van grote zilverreiger in de winter van 2010/11, gebaseerd op slaapplaatstellingen (blauw), watervogeltellingen en losse waarnemingen (rood) (bron: Klaassen 2012, Limosa 85: 82-90).*

zorgden wel voor een afname van normaliter zuidelijker overwinterende soorten. Weliswaar werden sommige noordelijke soorten meer gezien (wilde zwaan, nonnetje, middelste zaagbek, grote zaagbek), maar daar staat een sterke teruggang bij taigarietgans, topper, eider en zwarte zee-eend tegenover. Soorten die vooral ten zuidwesten van ons land overwinteren, reageerden vaak sterk positief op de lange serie van 12 zachte winters vanaf 1997/98, maar vielen nu op grond van de koude omstandigheden terug op een lager niveau; denk aan slobbeend, kluut, bontbekplevier, zilverplevier, goudplevier, rosse grutto en groenpootruiter. Het zal interessant worden na te gaan in hoeverre deze soorten na enkele zachte winters de draad van de eerdere toename weer oppakken.

>> *De smient is in ons winterse landschap één van de talrijkste watervogels, maar de aantallen nemen sinds 2000 met gemiddeld 4% per jaar af. De aantallen in december-februari 2010/11 waren de laagste sinds 1987/88. Foto: Arie Ouwerkerk*

>> *Samenvatting van trends van watervogels die overwegend ten noordoosten van ons land, overwegend in onze omgeving en overwegend ten zuidwesten van ons overwinteren. Weergegeven is de gemiddelde trend per soortgroep, gebaseerd op de maandelijkse watervogeltellingen in december-februari.*

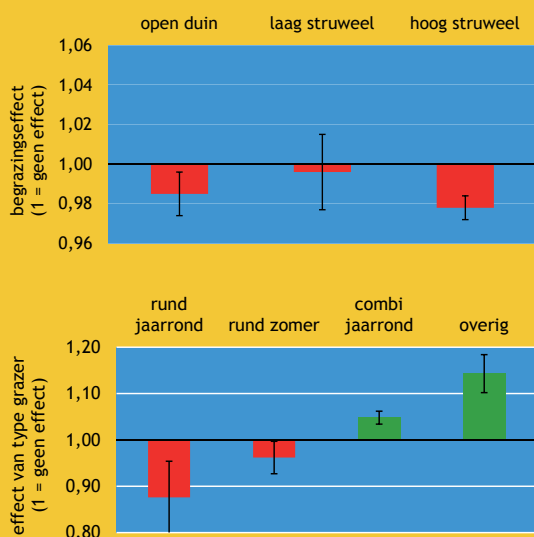
>> *De winteraantallen van goudplevier in 2009/10 en 2011/12 behoorden tot de laagste sinds de start van de telreeks in 1975/76. Foto: Arie Ouwerkerk*

Broedvogels van open duin profiteren niet van jaarrond begrazing met runderen

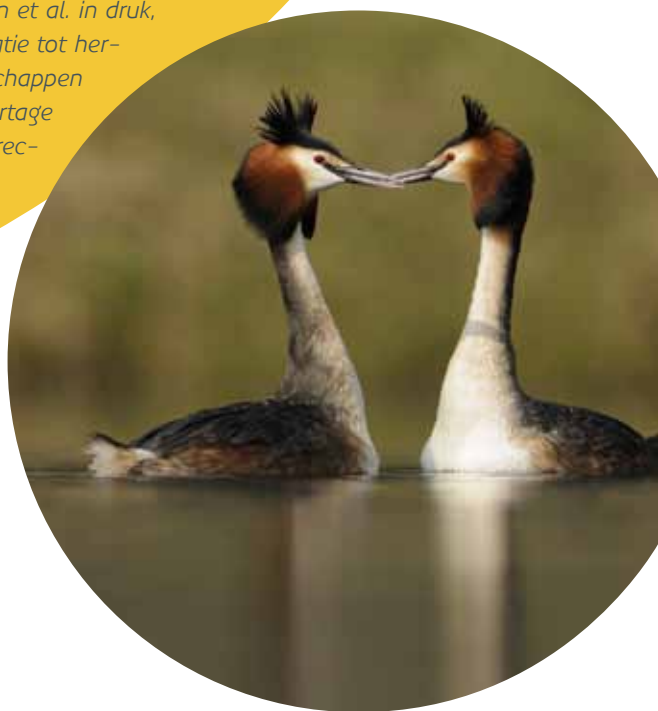
Wulp, veldleeuwerik, tapuit en andere karakteristieke broedvogels van open duingebieden namen de afgelopen decennia sterk in aantal af. Lange tijd werd gedacht dat begrazing een goed instrument zou zijn om deze ontwikkeling tegen te gaan. Een nog te verschijnen analyse van aantalsontwikkelingen in BMP-gebieden in duinen mét en zónder begrazing laat zien dat nuances op z'n plaats zijn en het huidige beheer niet optimaal is. Broedvogels van

open duin en hoog struweel reageerden gemiddeld genomen negatief op de introductie van begrazing, terwijl broedvogels van laag struweel een sterk wisselende respons lieten zien. De wijze van begrazing blijkt daarbij van groot belang. De veel toegepaste jaarrond begrazing met runderen pakt negatief uit voor de broedvogels van het open duin en hoge struwelen. Begrazing met paarden of schapen/geiten, al dan niet in combinatie met runderen, lijkt daarentegen wel positieve reacties in de hand te werken. Deze vorm van begrazing wordt echter weinig toegepast.

>> Duinbegrazing en effecten op broedvogels: de bovenste figuur geeft aan hoe verschillende soortgroepen reageren op begrazing. In de onderste figuur wordt het effect van het type begrazing zichtbaar voor soorten van open duin. Waarden kleiner dan 1 wijzen op negatievere aantalsontwikkelingen in begraasde t.o.v. onbegraasde gebieden (sterkere afnames of minder sterke toenames), waarden > 1 op positievere aantalsontwikkelingen. De categorie 'overig' heeft betrekking op paarden en/of schapen/geiten (bron: van Oosten et al. in druk, *Begrazingsbeheer in relatie tot herstel van faunagemeenschappen in de duinen. Eindrapportage 1e fase 2009-2011. Directie Kennis en Innovatie, Ministerie van EL&I*).

>> Om het *korhoen* voor uitsterven te behoeden werden in het voorjaar van 2012 vijf Zweedse korhoenders uitgezet op de Sallandse Heuvelrug. In juni waren daarvan nog twee vogels in leven. De populatie van deze Rode Lijst soort blijft daarmee erg kwetsbaar. Foto: Harvey van Diek

>> *Futen* verkeren in Nederland in een 'ongunstige staat van instandhouding' in het Natura 2000 beleid. Vooral in belangrijke gebieden als IJsselmeer en Markermeer nam de soort af als gevolg van voedselschaarste (spiering, IJsselmeer) en vertroebeling van het water (Markermeer). Tegenover deze negatieve trends staat een positieve ontwikkeling voor de gehele Noordwest-Europese populatie van de Fuut (bron: van Roomen et al. 2012, Sovon-rapport 2012/22). Foto: Michel Geven

Bedankt!

De samenstelling van deze Vogelbalans was niet mogelijk geweest zonder de inzet van de ruim 7.500 vrijwilligers en coördinatoren die Sovon in het veld ondersteunen. Samen met medewerkers van terreinbeheerders, soortspecialisten en enkele andere instanties brengen zij jaarlijks de Nederlandse vogelstand in kaart. Een overzicht van alle medewerkers staat in de jaar-rapporten van de monitoringprojecten. In deze rapporten is ook meer te vinden over de gebruikte methodes in het veld en de wijze waarop de telgegevens worden geanalyseerd.

Verantwoording

De in deze Vogelbalans gepresenteerde gegevens zijn grotendeels afkomstig van de tellingen die Sovon coördineert, aangevuld met resultaten van speciaal uitgevoerd onderzoek, vaak in samenwerking met andere bureaus en instituten. De monitoringprojecten zijn bijna allemaal onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (www.netwerkecologischemonitoring.nl), een samenwerkingsverband van onder andere het Ministerie van Economische Zaken, de Gegevensautoriteit Natuur, Rijkswaterstaat, Centraal Bureau voor de Statistiek en de provincies (het IPO). Het veldwerk wordt bij alle projecten gestandaardiseerd volgens vaste richtlijnen uitgevoerd. Deze zijn tegenwoordig online op www.sovon.nl/nl/richtlijnen toegankelijk of via www.sovon.nl/soorten per soort in te zien.

Vogels in Nederland Hoe gaat het met de vogels in Nederland? Dankzij de landelijke vogeltellingen beschikt Sovon over inzicht in de aantalsontwikkeling van Nederlandse vogelsoorten, hun verspreiding en de ontwikkelingen in voor vogels belangrijke gebieden, zoals Natura 2000-gebieden. De gegevens zijn afkomstig van de monitoringprojecten die Sovon Vogelonderzoek Nederland in samenwerking met CBS en andere partners coördineert, met name in het kader van het nationale Netwerk Ecologische Monitoring (NEM), dat financieel wordt ondersteund door het Ministerie van EL&I en Rijkswaterstaat Waterdienst. De gegevens worden jaarlijks geactualiseerd.	Vogel uitgelicht Gauwe Klauwier 2012 is het Jaar van de Klauwieren. Hier de campagnewebsite
Informatie per Soort Hoe vergaat het de vogelstand in Nederland? Je kunt per vogelsoort de verspreiding en trends in aantallen bekijken. In de rechterkolom op deze pagina kunt u zoeken naar informatie over een specifieke soort. Meer over soortinformatie >	Informatie per Gebied Wat zijn de belangrijke gebieden voor de verschillende vogelsoorten? Je kunt per Natura 2000-gebied en de belangrijkste andere vogelgebieden in Nederland gegevens voor broedvogels en doortreksters en wintergasten inzien. Bekijk gegevens per gebied >

Tel mee!

Sovon organiseert het hele jaar door vogeltellingen voor enthousiaste vrijwilligers. Tellingen lopen uiteen van de relatief eenvoudige tuinvogeltelling tot het volgen van lotgevallen van nesten, dat vooral aan specialisten voorbehouden is. Ook de tijdsinvestering verschilt per project. Sommige tellingen zijn eens per jaar (midwinter-telling, PTT), andere eens per maand. Zie www.sovon.nl/ projecten voor een actueel overzicht van projecten. De komende drie jaren staan bovendien in het teken van een nieuwe vogelatlas (www.vogelatlas.nl). Als beloning voor het veldwerk zijn er altijd prachtige vogelbelevissen en is er de wetenschap een waardevolle bijdrage aan de kennis van de Nederlandse vogelstand te leveren. Voor de meeste tellingen is enige (basale) vogelkennis vereist. Voor wie zich wil bekwamen in het tellen van vogels organiseert Sovon speciale cursussen in het veld of via internet, zie www.sovon.nl/cursussen.

www.vogelatlas.nl

Colofon

Tekst

Kees Koffijberg, Ruud Foppen & Chris van Turnhout

Eindredactie

Fred Hustings

Vormgeving

Peter Eekelder

Gegevensbewerkingen

Lara Marx & Erik van Winden

Ondersteuning & begeleiding

Arjan Boele, Loes van den Bremer, Laurien Holtjer, Menno Hornman, Olaf Klaassen, Maja Roodbergen, Anthonie Stip, Wolf Teunissen & Carolyn Vermanen

Drukwerk

Van Mameren Repro

Foto omslag

Michel Geven

© 2012 Sovon Vogelonderzoek Nederland

Overname van informatie uit de Vogelbalans is toegestaan met bronvermelding Sovon 2012.

Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen

Telefoon 024-7410410, Email info@sovon.nl

www.sovon.nl

www.sovon.nl/vogelbalans

Nieuwe moerasgebieden goed voor zeldzame broedvogels

Twee nieuwe moerasgebieden waren in 2012 goed voor spectaculair broedvogelnieuws. De Onlanden in Noord-Drenthe, tussen 2008 en 2012 omgevormd van een veenweidegebied naar een waterbergings- en moerasgebied, waren het decor voor 20-25 roepende kleinst waterhoentjes. Een ongekend aantal voor deze onregelmatig in Nederland broedende ral. De plas-dras situatie was verder goed voor broedende steltkluten (2012 1 paar, 2011 4 paar) en liefst 15 territoria van het porseleinhoen. Het gebied is als natuurreservaat in beheer bij Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de Stichting het Groninger Landschap.

Niet ver van De Onlanden ligt een ander plas-dras gebied, de Kropswolder Buitenpolder (260 ha). Dit gebied, in beheer bij de Stichting het Groninger Landschap, herbergde in 2012 de grootste ooit in Nederland getelde kolonie witwangsterns: 26 paren brachten totaal ca. 60 jongen groot. In de direct aangrenzende Westerbroekstermadepolder broedden 145 paar geoorde futen en werden 13 porseleinhoenders gehoord.

Deze moerassen zijn onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur, en de hier geschetste ontwikkelingen passen goed bij de positieve trends van veel moerasvogelsoorten.

>> De Onlanden in Noord-Drenthe is een voorbeeld van een gebied waar de functies van waterberging en natuur goed samen gaan. Foto: Wim van Boekel

>> Tot 2012 waren van de *witwangstern* 42 nesten in ons land bekend. In het voorjaar van 2012 vond een kleine influx plaats en vestigde zich een kolonie in de Kropswolderbuitenpolder bij Hoogezand in Groningen. Foto: Cock Reijnders.

Goed jaar voor rallen

Het grote aantal kleinst waterhoentjes in De Onlanden stond niet geheel op zichzelf. Porseleinhoen, kleinst- en klein waterhoen werden in 2012 vaker vastgesteld dan in voorgaande jaren, wellicht geholpen door overvloedige neerslag in juni en juli. Bovendien zochten gemotiveerde waarnemers, na berichten over klein en kleinst waterhoen, 's nachts geschikte gebieden af. Van het kleinst waterhoen werden 3 territoria vastgesteld in Zuid-Holland, waaronder in de Groene Jonker bij de Nieuwkoopse Plassen, ook al zo'n nieuw moerasgebied. Daarnaast waren er meldingen uit Noord-Brabant (paar met 3 jongen), Noord-Holland (3-4, ten minste 2 succesvol), Flevoland (1), Overijssel (1) Gelderland (1) en Zuidwest-Drenthe (1). Goed gedocumenteerde gevallen van klein waterhoentjes waren er in De Wieden (2) en bij Arnhem (1). Voor het eerst sinds 2007 werd er weer een fiks aantal kwartelkoningen geteld. Simultaantellingen begin en eind juni leverden resp. 85 en 94 roepende vogels op. Samen met andere tellingen komt een schatting voor het landelijk aantal territoria uit op ten minste 220.

>> Van het *kleinst waterhoen* werden in 2012 ruim 30 territoria gemeld, waarvan ten minste 2 met jongen. Foto: Harvey van Diek

